

Educația femeii în epoca tokugawa – “gender roles”

Drd. Luciana Irina Văluțanu (Cărămidă)
Universitatea București
Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
Studii Culturale

Rezumat

Studiul de față își propune să facă o scurtă prezentare a celor mai reprezentative tipuri de școli existente în Japonia, în perioada Tokugawa (1603-1868). Recunoașterea rolului educației în general, în societate, formarea tinerelor fete pentru viață, segregarea între sexe, diferențe în educarea băieților și a fetelor sunt câteva din temele importante abordate.

Originalitatea „modelului de educație japonez” contribuie la procesul de tranziție a Japoniei către modernitate.

Cuvinte cheie

importanța educației în perioada Tokugawa, tipuri de școli, educația femeii, manuale de instrucție

Studiul de față îmbrățișează viziunea asupra educației din perioada Tokugawa considerată o verigă importantă în procesul de tranziție a Japoniei către o societate modernă. Această poziționare teoretică stabilită în lucrările lui Ronald Dore, “Education in Tokugawa Japan” (1965), Herbert Passin, “Society and Education in Japan” (1982) și Richard Rubinger, “Private Academies of Tokugawa Japan” (1982) dorește ca, prin studii analitice cu detalii consistente despre instituții, curricula, cu date statistice comparative, să demoleze un mit persistent chiar și printre cercetătorii japonezi. Până la apariția acestor lucrări inovatoare, epoca Tokugawa era considerată înapoiată, stagnantă, exotică prin imaginea recurentă a samurailor și a gheișelor, fără a se lua în considerare exact contribuția importantă pe care dezvoltarea educației a avut-o pentru modernizarea Japoniei.

1. Educația în perioada Tokugawa

(1) Importanța acordată educației

Japonia epocii Tokugawa (1603-1868) „nu era nici un stat complet național, nici un feudalism total descentralizat, ci o combinație a acestora.” [1] Treptat, puterea și voința familiei Tokugawa au contribuit la a strânge laolaltă, sub o singură conducere, provinciile relativ autonome, în jur de 280 la număr pe atunci. Lăsând la o parte rivalitățile politice și militare, s-a creat astfel un mediu propice dezvoltării pe multiple planuri, educația fiind unul dintre cele prioritare. Primul shogun al epocii, Tokugawa Ieyasu (1542-1616) a acces la putere prin forța armelor, dar a înțeles că un imperiu „nu se poate conduce din șaua calului” și că pacea și stabilitatea stăpânirii sale se bazau în mare măsură pe educație. Politica educațională a devenit o unealtă folositoare atât pentru guvernarea țării, cât și pentru menținerea status-quo-ului. [2] O guvernare bună nu s-ar fi putut face dacă nu se dădea atenție în egală măsură artelor militare (*bu*), dar și studiilor civile (*bun*) [3], iar Ieyasu, alături de Hayashi Razan (1583-1657), numit sfătuitoarea sa, a înțeles lucrul acesta.

Concepția asupra educației din acea vreme era în general una strict legată de clasa socială și de statutul ereditar; doar cei din vârful piramidei erau îndreptățiți să aibă acces la cel mai înalt nivel de învățământ, pentru a-și menține poziția și pentru a contribui la eficientizarea sistemului politic. Mobilitatea socială era limitată de granițele clasei căreia îi aparținea prin naștere, iar șansele unei educații și apoi viitoarea ocupație erau determinate de îngrădirile sociale.

De aceea guvernul *bakufu* nu numai că îi sprijinea în mod activ pe samurai și pe aristocrați, dar chiar le și impunea să participe la cursurile școlilor shogunale. Pe lângă școlile prefecturale, din fonduri publice, recunoscute în mod oficial și de la care se aștepta să se conformeze „celor mai înalte interese ale statului” sau ale lordului pe ale cărui pământuri erau construite, Rubinger (1982) atrage atenția asupra celor peste o mie de academii private (*shijuku*), structural independente de regimul feudal, deschise tuturor, „fără a impune la admitere bariere geografice sau de clasă” [4]. Totuși taxele de admitere erau prohibitive pentru fiii țăranilor săraci.

Un alt factor care a contribuit la conștientizarea importanței învățăturii în rândul populației, pe toate palierele sociale, a fost presiunea Occidentului asupra unei Japonii complet închise până atunci, suficientă sieși, începând cu a doua parte a perioadei Edo. Intrarea comandorului Matthew C. Perry (1853-54) în Japonia pentru a o forța să-și deschidă granițele a marcat o perioadă de frământări politice

cu ecouri prelungite și de căutări intelectuale pentru găsirea unei căi de adaptare la prezența occidentală.

Dar cel mai important rol în dezvoltarea educației l-a avut neo-confucianismul, devenit religie oficială în epocă, concepția acestui curent de gândire față de importanța instrucției pentru modelarea individului și a societății.

Neo-confucianismul a fost considerat de către clasa conducătoare, samurarii, cel mai potrivit sprijin spiritual pentru menținerea noii ordini sociale deoarece confucianismul, prin esența sa, recunoștea și susținea aderarea la o ierarhie socială strictă. Treptat, a devenit o învățătură care „a penetrat barierele de clasă până la nevoile diverselor grupuri dintr-o societate care se îndrepta către o perioadă de pace. Neo-confucianismul nu poate fi redus la o simplă ideologie pentru elite menită să-i țină pe toți pe locul lor adecvat” [5]. Peter Nosco (1997) este unul dintre cercetătorii care au recunoscut această „calitate a sa de a captiva intelectual”, ca răspuns la așteptarea gnoseologică a epocii.

Răspândirea neo-confucianismului a fost facilitată de expansiunea pe care au cunoscut-o tipărirea cărților prin metode ieftine, literatura populară, răspândirea modelului literatului confucianist instruit și apt pentru funcții publice, știința de carte și organizarea educației. Acestea s-au dezvoltat datorită importanței programatice pe care le-o dădea învățătura neo-confucianistă. Pe lângă cultura elitistă a nobilimii și a samurailor, în perioada *Genroku* (1688-1704), la sfârșitul secolului al XVII-lea, s-a putut constata avântul uimitor pe care l-a luat cultura orășenească (*chōnin*), adică a unei noi pături sociale devenite independentă economic.

Dar neo-confucianismul a oferit nu doar o fundamentare filozofică pentru ordinea politică, ci și pentru cea socio-economică. Codul etic îmbrățișat de shogunatul Tokugawa pentru promovarea educației bazate pe filozofia neo-confucianistă a lui Zhu Xi, a reușit să facă legătura dintre comportamentul individual adecvat social și conducerea corectă a țării. Astfel o guvernare „bună” trebuia făcută de oameni morali și cultivați, de un conducător benevolent în sens paternalist.

Confucius scria în „Analecte” (XV, 39) „În învățătură, n-ar trebui să fie nicio diferență între clase” și mulți admiratori ai săi, asemenea lui Voltaire sau H.G. Creel, au scos în evidență această idee a lui cu valoare transformatoare, care însemna înlocuirea nobilimii de sânge, ereditare, cu una a „meritocrației”.

„Omul Ales” (*Junzi*), în viziunea lui Confucius, preluată apoi și de neo-confucianismul japonez, plasat în ierarhie, este definit prin comparație cu omul de rând, necioplit, la care pornirile instinctuale copleșesc educația, spre deosebire de

echilibrul perfect dintre natura și cultura „celui Ales”. Este vorba de o importantă emulație intelectuală care se formează prin obținerea unei erudiții comune adică un corpus de texte, de principii și idei. Cărturarul, în viziunea confucianistă îmbrățișată și de guvernării epocii Tokugawa, trebuia să se dedice cu toată ființa „Căii Drepte” care devine un scop în sine, fiind calea desăvârșirii proprii, nu a îndestulării sau a recunoașterii. Asta înseamnă de fapt adoptarea unei atitudini care privilegiază grupul, organizația socială din care individul face parte. Faptul care i-a atras poate cel mai mult pe japonezi a fost „comunitarismul” confucianismului, faptul că „Omul Ales” trebuia să fie implicat social, să acorde prioritate intereselor colective, iar știința sa să fie împărtășită lumii în care trăia și pe care trebuia s-o reformeze.

Modelul culturii morale și al transformării spirituale forjat în China este adoptat și naturalizat de către gânditorii neo-confucianiști japonezi. Confucianismul oferea o perspectivă coerentă asupra lumii necesară noii ordini, o bază pentru noul discurs politic care dădea legitimitate autorității shogunale, o cauciune etică și religioasă pentru autocultivare și practica virtuților, dar și o bază de texte și învățături necesare procesului de educație structurate într-un corpus al clasicilor chinezi.

(2) Tipuri de școli

Din 1868, odată cu epoca Meiji, când este considerat în mod tradițional începutul epocii „moderne” în Japonia, se fac primele recensăminte [6] care constată existența a peste 17.000 de școli de toate felurile, de la „colegiile” confucianiste, la școlile *terakoya*, pentru copiii de rând. Astfel Japonia n-a clădit sistemul de educație de la zero, vechile școli devenind componente importante în perioada de tranziție către o școală modernă. Chiar dacă în perioada premodernă nu se poate vorbi de un „sistem” de învățământ coerent, unitar la nivelul întregii țări, conceptul unei „educații formale” exista deja în climatul intelectual al perioadei Tokugawa. Până în acel moment, educația era apanajul claselor din vârful ierarhiei sociale și se ținea în principal acasă sau în temple. La sfârșitul secolului al XVI-lea, João Rodrigues, misionar iezuit portughez, interesat de studiile lingvistice, observa că fiii nobililor, lorzilor, ai aristocraților și cei din mica nobilime învățau să citească și să scrie. El menționează faptul că nu existau școli publice și acest lucru îi determina pe cei înstăriți să apeleze la un profesor privat, iar pe cei fără posibilități materiale să ia lecții de la călugării din mănăstiri.

Transformările radicale pe care le-a suferit sistemul de educație în această perioadă transpar și din percepția străinilor care au venit să predea în școlile japoneze odată cu deschiderea țării, după Revoluția Meiji. W. E. Griffis (1843-1928), profesor american care a predat băieților japonezi chimie și fizică la *Meishinkan* și *Nanko-Kaiseigakkō* (viitoarea Universitate Imperială Tokyo), descrie în cartea sa, „The Mikado's Empire”, cu uimire școala, pe cei 800 de elevi, împărțiți în diverse departamente - engleză, chineză, japoneză, cel medical și cel militar și diversitatea cărților de care dispuneau.

Succesul sistemului de educație după 1868 este atribuit în mare măsură și moștenirii din perioada Tokugawa când numărul și varietatea școlilor a crescut constant față de perioada anterioară odată cu numărul copiilor care primeau un minim de educație. S-a spus despre educația din perioada Tokugawa că era „descentralizată, diversă și de multe ori informală”. [7]

Educația fetelor

Educația a servit întotdeauna ca mijloc de socializare și mod de a instrui tinerii în comportamentul considerat corect de societate. Vis-a-vis de femei, acest fapt a fost înțeles în parte și de guvernanții japonezi ai epocii Tokugawa, de unii dintre cărturarii confucianiști care nu au interzis fetelor să fie educate și, mai ales, de părinții lor care vedeau beneficiile instrucției într-un aranjament matrimonial de succes.

În general, concepția confucianistă asupra rolului femeii în societate era una restrictivă, fetelor atribuindu-se zona casei, a familiei și mai puțin cea socială sau politică. Emblematică pentru un întreg curent de gândire este părerea [8] exprimată de Matsudaira Sadanobu (1759-1829), reformator economic al regimului shogunal, conform căreia femeile ar trebui să rămână neștiutoare de carte fiindcă n-au nevoie de acest lucru și instrucția le-ar face mai mult rău. În concepția sa, care coincidea cu cea a autorităților care nu au încurajat oficial acceptarea fetelor în școlile patronate de shogun, era suficient dacă fetele știau să citească în *kana*, ideogramele chinezești rămânând pentru multă vreme apanajul băieților. Știința de carte a femeilor era văzută de acesta ca „un semn că dezordinea civilă nu este departe”. Opinia oficială a autorităților este susținută de cea a gânditorilor confucianiști. Nakae Tōju (1608-1648), un susținător al confucianismului Wang Yangming („Școala minții”), vorbind despre „controlul minții ca adevărată învățătură”, spune că această putere stă în oricine, în tineri sau bătrâni, bărbați sau femei, care vor să se delimiteze de lucrurile exterioare pentru a pune capăt

suferințelor. Recunoaște că sunt „unii care spun că învățătura pare să nu fie treaba unei femei” [9], dar el consideră ca tocmai femeile au nevoie de „controlul minții” fiindcă natura lor exterioară este înrădăcinată în puterea negativă a principiului *yin* și de aceea sunt predispuse la a fi „sensibile, mărginite, limitate și părtinitoare”. De aceea femeile ar avea nevoie de „disciplină mentală”. Întorcându-se la exemplul trecutului, când de la zece ani fetele erau instruite de o profesoară pentru a învăța „virtuțile și îndatoririle” unei femei, Tōju crede în beneficiile educației adecvate pentru fete, fiindcă, altfel, ele vor fi „cauza neînțelegerii domestice și a dezastrului în familie”. Dore (1965:65-66) citează opinii diverse în legătură cu necesitatea ca femeile să cunoască cel puțin cele Patru Cărți clasice confucianiste sau nici măcar atât, în timp ce alții considerau că e necesar ca o femeie să fie instruită pentru ca, la rândul ei, să-și poată educa propriii copii. Poate cel mai de recunoscut exponent al neo-confucianismului din perioada Tokugawa care a fost preocupat de acest subiect și a scris o carte influentă despre rolul și îndatoririle femeii în familie și în societate a fost Kaibara Ekken (1630-1714) și manualul său de instrucție, *Onna Daigaku* („Marea Învățătură pentru Femei”). Acesta vedea necesară educația pentru tinerele fete doar pentru a deveni soții bune, mame devotate și nurori filiale și era vorba mai mult de o înțelegere și aplicare a principiilor moralei confucianiste de pietate filială, de loialitate, umanism sau de respectare a ordinii rituale. În cazul său, ca și la alți gânditori neo-confucianiști, „educația” se poate confunda cu „supunerea la doctrină”, cu dorința de a stabili locul și îndatoririle femeii într-o societate ale cărei repere trebuiau regândite. Ota Kinjō (1765-1825), filozof neo-confucianist, citat de Dore (1965:65) a fost printre puținii care au recunoscut importanța femeii și a educației sale când a vorbit despre cele trei „comori” (*sambō*) care mențin ordinea în Univers – Budhismul (*buppō*), armele (*teppō*) și soțiile (*nyōbō*).

Pentru majoritatea fetelor familia era prima și poate singura școală. Educația era scumpă și le scotea pe fete din mersul obișnuit al vieții și de la îndatorirea fundamentală de a-i ajuta pe părinți la treburile casnice. De aceea, în perioada medievală, educația fetelor și a tinerelor era limitată la aristocrație și la familiile bogate ale samurailor care-și permiteau să aducă un tutore privat pentru a le învăța pe tinere să scrie, să citească, să le inițieze în preceptele clasice confucianiste legate de familie și în eticheta specifică rangului social. Educația fetelor de samurai se desfășura acasă și pentru că se considera că doar familiile de rang inferior își trimiteau fetele la școală, cu băieții.

Pe lângă cunoștințele practice, specifice „vocației” feminine s-a remarcat necesitatea ca fetele să-și însușească cunoștințe literare, studiind clasicii japonezi. Dore (1965:66) observă că în perioada Tokugawa s-a prelungit tradiția din epoca

Heian, a culturilor separate pe genuri, fiecare având limbajul său literar propriu și stilul specific, iar tinerele puteau să-și concentreze atenția asupra poeziei și a romanelor-fluviu scrise cu măiestrie de femei în Heian. Studiul filozofiei neo-confucianiste a rămas în aria rigurozității masculine, pentru că în viziunea epocii femeia trebuia să-și educe inima și nu mintea, sentimentele, intuiția, răbdarea, calități necesare în comunicarea din relațiile interumane. Au fost însă voci asemenea lui Yamaga Sokō (1622-1685), părintele doctrinei „Căii Samuraiului”, care au spus că „feminitatea și blândețea” nu trebuie să fie regula de bază în educarea fetelor de samurai, iar cărți precum *Genji Monogatari* ar fi trebuit evitate fiindcă ar fi corupt natura și așa „slabă” a femeii, prin indecență și frivolitate. Moraliștii neo-confucianiști au găsit o metodă de a îmbina povestea clasică, iubită și cunoscută de toți, femei și bărbați deopotrivă, cu regulile stricte și sfaturile de tip almanah, în cărțile didactice, devenite manuale pentru fete. Acasă, în școlile de pe domenii sau în cele private, aceste cărți devin cărți de căpătâi pentru fetele care învățau să scrie sau să citească.

Dintr-o analiză a diverselor categorii de școli și din numărul mic al fetelor înregistrate într-o formă sau alta de educație, din materiile diferite învățate de băieți față de cele studiate de fete, din manualele scrise special pentru băieți și din cele dedicate fetelor, se poate trage concluzia că educația medievală era împărțită strict pe genuri. Totuși aceste cărți de instrucție pot fi văzute ca un liant între genuri, și fetele și băieții având acces la ele și putând să cunoască imaginea ideală a „samuraiului” sau a „soției” sale.

Educația ca element crucial în procesul de tranziție a Japoniei la modernitate, contrazice clișeul conform căruia Tokugawa era văzută ca o perioadă conservatoare, tradiționalistă, stabilită în zona exoticii instituțiilor. Modelul educației în Japonia este la origini cel chinez. Datorită neo-confucianismului devenit ortodoxia oficială a epocii, în Japonia acesta capătă pregnanță, se face conștientizat, cu program, în instituții speciale, cu profesori, manuale, după o anumită curriculum. Un punct de originalitate îl constituie și prezența fetelor în școli, ca eleve sau ca profesoare. Conștientizarea importanței educației în cazul fetelor a reprezentat un pas important, chiar dacă unul mic și urmat de altul după foarte multă vreme, odată cu Reforma Meiji (1868).

NOTE

- [1] Passin, Herbert, *Society and Education in Japan*, Tokyo, p. 15
- [2] Khan, Yoshimitsu, *Japanese Moral Education, Past and Present*, p. 82
- [3] Dore, Ronald, *Education in Tokugawa, Japan*, p. 16
- [4] Rubinger, Richard, *Private Academies of Tokugawa Japan*, p. 9
- [5] Tucker, Mary Evelyn, *Moral and Spiritual Cultivation in Japanese Neo-Confucianism*, p. 19
- [6] Ishikawa, Ken, *Kinsei no Gakkō* (The Schools of the Early Modern Period), p. 264
- [7] Mehl, Margaret, *Private Academies of Chinese Learning in Meiji Japan*, p. 10
- [8] Karasawa, Tomitarō, *Kyōshi no Rekishi* (History of Teachers), p. 105
- [9] Tsunoda, Ryūsaku & De Barry, William Theodore, *Sources of the Japanese Tradition*, p. 380-381

BIBLIOGRAFIE

1. Deal, E. William: *Handbook to Life in Medieval and Early Modern Japan*, USA, Oxford University Press, 2007
2. De Barry, WM, Theodore, Gluck, Carol and Tiedemann, E. Arthur: *Sources of Japanese Tradition, 1600 to 2000, Part One: 1600-1868*, Vol. 2, New York, Columbia University Press, 2006
3. Dore, P. Ronald: *Education in Tokugawa Japan*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1965
4. Ishikawa, Ken: *Kinsei no Gakkō* (The School in the Early Modern Period), Tokyo, Kōriku-sha, 1957
5. Karasawa, Tomitarō, *Kyōshi no Rekishi*, (History of Teachers): Tokyo, Sōbun-sha, 1956
6. Khan, Yoshimitsu: *Japanese Moral Education, Past and Present*, Madison NJ, Fairleigh Dickinson University Press, 1998
7. Mehl, Margaret: *Private Academies of Chinese Learning in Meiji Japan, The Decline and Transformation of the Kangaku Juku*, Copenhagen, Nordic Institute of Asian Studies, 2003
8. Nakane, Chie and Ōishi, Shinzaburō (ed.): *Tokugawa Japan, The Social and Economic Antecedents of Modern Japan*, Tokyo, University of Tokyo Press, 1991
9. Nosco, Peter: *Confucianism and Tokugawa Culture*, Nanzan Library of Asian Religion and Culture, Hawaii, University of Hawaii Press, 1997
10. Passin, Herbert: *Society and Education in Japan*, Tokyo, Kodansha International, 1982

11. Rubinger, Richard, *Private Academies of Tokugawa Japan*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1982
12. Tsunoda, Ryūsaku & De Barry, William Theodore: *Sources of the Japanese Tradition*, New York, Columbia University Press, 1964
13. Tucker, Mary Evelyn: *Moral and Spiritual Cultivation in Japanese Neo-Confucianism: The Life and Thought of Kaibara Ekken*, New York, State University of New York Press, 1989